

Валентина ЛЯШКО,

*вчитель-методист української мови і літератури
Гужівського ліцею Прилуцького району Чернігівської області*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ (на основі узагальнених матеріалів засідання педагогічної ради)

Актуальність статті. В наш час критерієм якості освіти виступає компетентність, яка розуміється як єдність знань, умінь, навичок, що дозволяє вирішувати проблемні ситуації в житті, навчанні, спілкуванні та інших сферах життєдіяльності. Комунікативна компетентність є головною у вирішенні проблем сучасної освіти у зв'язку з постійною модернізацією та оптимізацією державних освітніх стандартів. Формування комунікативної компетентності здобувачів освіти визначено серед пріоритетів Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, Концепції мовної освіти загальноосвітньої школи, Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти. В статті проаналізовано основні правила, особливості, види, форми та інші методичні характеристики методів та прийомів, що сприяють розвитку комунікативної компетентності. Визначено сторітелінг як один з найефективніших методів, що сприяє розвитку комунікативної компетентності. Крім того, в цій статті визначено проблеми й перспективи формування комунікативної компетентності в сучасному закладі освіти.

Ключові слова: мовна освіта, комунікативна компетентність, методи й прийоми, сторітелінг, проблеми й перспективи розвитку комунікативної компетентності.

Основна частина.

Ключові компетентності – це найбільш загальні (універсальні) здібності та вміння, що дозволяють людині розуміти ситуацію і досягати результатів особистого та професійного життя в умовах динамічного розвитку сучасного суспільства.

Ключові компетентності – це універсальні засоби, методи та прийоми досягнення значущих для людини цілей. Однією із головних ключових компетентностей є комунікативна компетентність.

На думку таких авторів, як С. О. Скворцова [4], А. П. Хом'як [7], існують причини, які вказують, що комунікативна компетентність є ключовою.

1. Громадський запит, або виклики часу. Перший запит пов'язаний з відчуттям дефіциту в практичних комунікативних вміннях випускників сучасних закладів освіти. Невипадково ми спостерігаємо зараз сплеск інтересу до різних комунікативних тренінгів, курсів ділового спілкування тощо. Вирішення проблеми визначається сьогодні не так

унікальністю мислення того чи іншого фахівця, скільки ефективною організацією колективної роботи різних спеціалістів, тобто їхньою комунікативною компетентністю. Зросла роль електронних комунікаційних систем, у зв'язку з чим з'явилося багато нових понять: «віртуальні переговори», «телеобмін», «віртуальна конференція» та ін. Другий запит пов'язаний зі стиранням кордонів та перемішуванням різних етнічних та соціальних груп, які наводять до виникнення полікультурного суспільства, а останнє, як відомо, потребує розвитку компетентності у сфері міжкультурної комунікації.

2. Потреби самої галузі освіти.

Основним завданням освіти є розвиток практичних здібностей та вмій, необхідних людині для досягнення успіху в особистому, професійному та суспільному житті, здійснення чого можливо за високої комунікативної компетентності.

3. Третя причина, що визначає комунікативну компетентність у числі ключових, в тому, що комунікація, зрозуміла як «обмін знаннями (інформацією) між індивідами за допомогою загальної системи символів (знаків)», не зводиться лише до вербальної комунікації, а є способом і одночасно умовою існування будь-якого макро або мікр людського співтовариства.

С. П. Паламар застосував термін «комунікативна компетентність» для позначення здатності людини використовувати комунікативний набір мовних засобів, наявних у його пам'яті, з метою сприйняття та побудови програм мовної поведінки в усній та письмовій формах з урахуванням соціальних та культурних норм суспільства, тобто здібності бути учасником мовної діяльності [5].

С. О. Скворцова визначала комунікативну компетентність як «здатність функціонувати в реальній обстановці спілкування, тобто в динамічному обміні інформацією, де лінгвістична компетенція повинна пристосуватися до прийому великої інформації (як лінгвістичного, і паралінгвістичного характеру) з боку одного співрозмовника або більше» [4].

А. П. Хом'як дає нове визначення комунікативної компетентності: «Це знання та дотримання певних норм спілкування для того, щоб зуміти привернути увагу співрозмовника, бути зрозумілим і підтримати розмову» [7].

Таким чином, в педагогіці під комунікативною компетентністю розуміється здатність здобувача освіти вільно спілкуватися в комунікативних ситуаціях та вміння організувати спілкування з урахуванням соціокультурних норм поведінки та комунікативної доцільності висловлювання.

Уміння комунікувати – одна з ключових компетентностей, про які йдеться в Концепції Нової української школи. Природно виникає питання, як навчати дітей, аби сформувати цю компетентність та розвивати її на всіх уроках у сучасному закладі освіти?

Шляхи формування комунікативної компетентності (на основі узагальнення матеріалів творчих груп):

- використання проблемних ситуацій як засобу активізації пізнавальної діяльності;
- пошуково-дослідницькі завдання випереджувального характеру в аспекті інноваційних технологій;
- використання інтерактивних технологій та прийомів;
- проведення нестандартних уроків, ділових та інтелектуальних ігор, круглих столів, дискусій;
- розширення словникового запасу учнів через роботу із словником;
- підготовлена учнями презентація та її захист

У сучасній педагогічній літературі виділяють такі види методів, які найбільше сприяють розвитку комунікативної компетентності. До них можуть бути віднесені: дискусія, евристична бесіда, «мозковий штурм», рольові, «ділові» ігри, тренінги, кейс-метод, метод проєктів, групова робота з ілюстративним матеріалом, обговорення відеофільмів тощо[8].

Розглянемо найважливіші інтерактивні методи з розгляду формування комунікативної компетентності учнів.

1. Метод проєктів. Проєктна діяльність є найважливішою педагогічною технологією у процесі формування комунікативної компетентності учнів. Метод проєктів характеризується розвитком пізнавальних навичок учнів, їх творчої ініціативи, умінням самостійно мислити, знаходити та вирішувати проблеми, орієнтуватися в інформаційному просторі, вмінням прогнозувати та оцінювати результати власної діяльності.

Метод проєктів спирається на самостійну діяльність учнів, яка полягає в їх індивідуальній, колективній, груповій роботі. Цей метод застосовується лише за наявності значної проблеми (практичної, наукової, творчої, життєвої), для вирішення якої необхідний дослідницький пошук.

У сучасних умовах життя учень повинен адаптуватися до мінливих життєвих ситуацій, в тому числі повинен мати широту необхідних знань та умінь. Набутий навчальними досвід практичної діяльності може бути використаний для вирішення проблем, що виникають у повсякденному житті. На відміну від навчально-дослідницької діяльності, робота над проєктом спрямована на всебічне та систематичне дослідження проблеми та передбачає отримання практичного результату. Результат може бути представлений у вигляді презентації, відеоролика, плаката, статті та ін., діяльність учнів передбачає підготовку доповідей, рефератів та проведення досліджень.

2. Кейс-метод. Кейс-метод (case study) – це техніка навчання, яка використовується для опису реальних економічних, соціальних, побутових чи інших проблемних ситуацій (від англ. case – «випадок»). Під час роботи з кейсом учні здійснюють пошук, аналіз додаткової інформації з різних галузей знань. Суть його полягає в тому, що учням пропонують осмислити реальну життєву ситуацію, опис якої відображає не тільки якусь практичну проблему, а й актуалізує певний комплекс знань, який необхідно засвоїти під час вирішення цієї проблеми. При цьому сама проблема не має однозначних рішень.

Основою застосування технології кейс-методу є формування проблеми та шляхів її вирішення з використанням різноманітних матеріалів з описом ситуацій із наукової літератури, науково-популярних журналів, ЗМІ тощо. Кейс за структурою є і завданням, і джерелом інформації для усвідомлення варіантів ефективних процесів. Кейс-метод характеризується застосуванням моделювання, системного аналізу, дискусії. У процесі роботи з кейсом в учнів формуються такі компоненти ключових компетенцій: уміння вирішувати проблеми, спілкуватися, застосовувати предметні знання на практиці, уміння вести переговори, брати на себе відповідальність, толерантність, рефлексивні вміння.

3. Дослідницький метод. Формування комунікативної компетентності особистості учня є актуальним у сучасних умовах освітнього процесу. У зв'язку з цим дедалі більше переважають пошукові методи: дослідницький та частково-пошуковий, в основі яких – проблемне навчання. Ці методи найбільше задовольняють вимоги компетентнісного підходу [5].

Дослідницька форма проведення занять із застосуванням елементів проблемного навчання передбачає наступну діяльність учнів: ознайомлення з областю та змістом предметного дослідження; формулювання цілей та завдань дослідження; збір даних про об'єкт, що вивчається (явлення, процес); проведення дослідження (теоретичного чи експериментального) – виділення факторів, що вивчаються, висування гіпотези, моделювання та проведення експерименту; пояснення отриманих даних; формулювання висновків, оформлення результатів роботи.

При дослідному методі від учнів потрібна максимальна самостійність. Працюючи в групах на початковому етапі вивчення предмета доцільно застосовувати частково-пошукові методи за активної участі викладача. Це можуть бути бесіди, лабораторні роботи, завдання, що передбачають самостійний пошук учнів нових знань. Така діяльність передбачає, що після колективного обговорення плану виконання роботи практичні

завдання учні виконують самостійно, без настанови вчителя. В разі виконання роботи в парах функції між учнями розподілені. Основні висновки до обговорення результатів групи робляться самостійно.

Таким чином, дослідницька діяльність дозволяє сформувати такі компетентності, спрямовані на закріплення вміння творчої роботи, самостійності під час прийняття рішень, розвитку спостережливості, уяви, вміння нестандартно мислити, висловлювати та відстоювати свою чи колективну думку.

4. Дискусії. Навчальні дискусії є такою формою пізнавальної діяльності учнів, в якій суб'єкти освітнього процесу впорядковано та цілеспрямовано обмінюються своїми думками, ідеями, судженнями з обговорюваної навчальної проблеми.

Дискусії набирають обертів у практичній діяльності педагогів освітніх організацій. Їх доцільно використовувати під час обговорення проблем, що мають комплексний міжпредметний характер. Зміст доповідей, повідомлень може бути пов'язано з матеріалом, що вивчається, але може і виходити за рамки програми[3].

Під час дискусії формуються такі компетенції: комунікативні (уміння спілкуватися, формулювати та ставити питання, відстоювати свій погляд, повагу та прийняття співрозмовника та ін.), здібності до аналізу та синтезу, брати на себе відповідальність, виявляти проблеми та вирішувати їх, вміння відстоювати свою думку, тобто навички соціального спілкування та ін.

5. Ігрові методики. Використання ігрових технологій в освітньому процесі сприяє появі інтересу до пізнання основ шкільних предметів. При цьому має відбуватися серйозне сприйняття досліджуваного матеріалу. Використання ділових, імітаційних, рольових ігор вносить різноманітність протягом освітнього процесу, викликає формування позитивної мотивації вивчення предмета. Гра стимулює активну участь учнів у процесі та залучає навіть найбільш пасивних.

Педагогічна практика підтверджує ефективність застосування ігор після завершення вивчення теми, розділу, курсу предмета. При цьому відбувається засвоєння учасниками гри нового досвіду, нових ролей, формуються комунікативні вміння, здатності застосовувати набуті знання в різних галузях, вміння вирішувати проблеми, толерантність, відповідальність.

6. Метод «мозкового штурму». Цей інтерактивний метод спрямований на генерування ідей щодо вирішення проблеми, заснований на процесі спільного дозволу поставлених під час організованої дискусії проблемних завдань. Усі пропозиції, що висловлюються учнями в групі, повинні фіксуватись, щоб надалі їх можна було проаналізувати та узагальнити. Послідовне фіксування ідей дозволяє простежити, як одна ідея породжує інші ідеї. Змагальний характер «мозкового штурму» активізує розумову діяльність учнів. Метод «мозкового штурму» дозволяє залучати до активної діяльності максимальну кількість учнів. Застосування даного методу можливе на різних етапах уроку: для запровадження нових знань, проміжного контролю якості засвоєння знань, закріплення набутих знань (на узагальнююче заняття з конкретної теми курсу). «Мозковий штурм» є ефективним методом стимулювання пізнавальної активності, формування творчих умінь учнів як у малих, так і у великих групах. Крім того, формуються вміння висловлювати свою точку зору, слухати опонентів, рефлексивні вміння.

Виходячи зі специфіки перелічених методів навчання при формуванні комунікативної компетентності, місце викладача зводиться до напряму діяльності учнів для досягнення цілей уроку. Означені методи передбачають демократичний стиль проведення заняття, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах між його учасниками (педагогом та учнями). Освітній процес протікає таким чином, що практично всі учні виявляються залученими до процесу пізнання. Така взаємодія дозволяє учням не тільки отримувати нові знання, а й розвивати свої комунікативні вміння: вміння

вислуховувати думку іншого, зважувати та оцінювати різні точки зору, брати участь у дискусії, виробляти спільне рішення, толерантність та ін. [4].

Дослідницька діяльність, дискусії, а також «мозковий штурм» є ефективними методами формування комунікативної компетентності під час проведення шкільних занять. При цьому слід враховувати, що проєктна діяльність та кейс-метод у більшому ступені в порівнянні з іншими методами сприяють формуванню таких компетенцій, які виділяють уміння ставити проблему та знаходити шляхи її рішення, оцінювати власну діяльність та відповідальність.

Ефективний при розвитку комунікативної компетентності є інноваційний метод сторітелінгу. Передусім він допомагає утримувати увагу під час викладання складної теми та запам'ятовувати важливі факти чи дати. Використання учнями різних форм сторітелінгу добре тренує їхні комунікативні навички, допомагає упорядковувати мислення. Крім того, слухаючи історії, вони отримують новий досвід, навчаються контролювати власні емоції та дізнаються нові варіанти врегулювання конфлікту чи розв'язання будь-якої проблеми. Використання сторітелінгу на уроках сприяє розвитку образного мовомислення, виробленню неординарного сприйняття тих чи тих явищ об'єктивної дійсності[1].

Крім того, означена технологія забезпечує комунікативний, мовленнєвий, мовний, емоційний та соціокультурний розвиток школярів. Сюжет історії завжди викликає безліч різноманітних емоцій у здобувачів освіти, навчає моральних цінностей, дає змогу проаналізувати вчинки та почуття героїв, а наповнення історії (лексика, граматики) сприяє кращому засвоєнню програмового матеріалу. На відміну від фактичної розповіді (переказу, опису по пам'яті), яка ґрунтується на роботі сприймання, пам'яті, відтворювальної уяви, в основі розповідей – робота творчої уяви. Обов'язковими компонентами такої розповіді мають бути самостійно створені дитиною образи, ситуації, дії. За цієї умови учні використовують набутий досвід, знання, однак по-новому їх комбінують [2]. Учитель за цієї умови може заохочувати учнів до експериментів та ставати учасником їхнього сторітелінгу. Будь-які історії діти мають можливість презентувати не лише в розповідях, а й використовувати такі форми, як акторська гра, танець, малюнок, квест, а за сучасних реалій – навіть електронну версію розповіді.

Розвиток комунікативної компетентності є необхідною складовою будь-якого уроку. Наведемо приклад, як можна її розвивати на будь-яких уроках: на уроках англійської мови можна запропонувати учням розказати історію за картинками, заповнити пропуски в історії словами, які найбільш підходять за змістом, описати одного із персонажів, написати кінцівку історії самостійно, розшифрувати таємне повідомлення тощо. На уроках української мови можна запропонувати учням скласти розповідь на вільну тему, вживаючи, наприклад, певну кількість дієслів чи прикметників, синоніми до певного слова, пошук молодіжного сленгу або суржику, заміною застарілих слів на сучасні новотвори. На уроках української літератури та зарубіжної ефективними будуть завдання типу: обрати одного героя чи героїню з твору, який вони прочитали, та приготувати невеличкий виступ-розповідь на відповідну тему. У виступ варто включити цікаві факти про героя, його пригоди і ту епоху, про яку учні дізналися з твору. На уроках історії, географії можна попросити учнів поставити себе на місце відомих історичних персонажів та подумати над варіантами важливих рішень, які вплинули на хід української чи світової історії. На уроках математики, фізики, хімії доцільними будуть завдання типу: підготувати біографії відомих учених та їх відкриття. Крім того, історії цікавих експериментів, без сумніву, викличуть у дітей неабияке захоплення, позаяк, якщо зробити слухача співучасником історії. На заняттях у початковій ланці можна запропонувати учням обрати одного героя чи героїню з твору, який вони прочитали, та приготувати невеличкий виступ-розповідь на відповідну тему.

Існують певні проблеми формування комунікативної компетентності в сучасному закладі освіти, а саме:

- відсутність природного середовища спілкування, адже, формування комунікативної компетентності поза мовним середовищем вимагає значної підготовки вчителя щодо вибору засобів та методів роботи на уроці (англ. мова);

- уміння застосовувати орфографічні, пунктуаційні, лексичні, граматичні навички у повсякденні: при написанні смс, дописів у соцмережах (укр. мова);

- часто діти бояться помилитися, невпевнені, що їх відповідь є правильною, здобувачі освіти не можуть аргументовано висловити свою думку через різні причини, часто відповідають одним реченням чи словом (географія);

- правильний вибір технологій навчання, які б сприяли розвитку комунікативної компетентності на уроках фізичної культури, а саме: розвиток уміння слухати, вести діалог, брати активну участь у масових спортивних заходах, взаємодіяти з однолітками на засадах співпраці та взаємоповаги (фіз. вих.);

- формування комунікативної компетентності не відповідає практичним застосуванням набутих знань на заняттях та потребує напрацювання відповідних навичок (мол. ланка);

- у вмінні формувати своє коло спілкування, досягати взаєморозуміння з оточуючими, коректно аргументувати свій погляд на ту чи іншу ситуацію (асистент учителя, дит. з ООП);

Перспективою формування комунікативної компетентності в сучасному закладі освіти є:

- формування в учня не лише інтелектуальних здібностей, а й умінь користуватися мовою як засобом спілкування (англ. мова);

- добирати практичні вправи, які сприятимуть набуттю орфографічних, пунктуаційних, лексичних та граматичних навиків в усному та письмовому висловленні учнів (укр. мова);

- уміння відстоювати свою точку зору, зацікавлювати співрозмовника ефективно взаємодіяти з іншими (укр., заруб. літ);

- учитель має постійно демонструвати, що будь-яка думка учня є цінною; на результативність процесу спілкування впливає невербальна техніка вчителя, яка включає жести, міміку, рухи, тон мови, темп промови, паузи тощо. Майстерне використання позамовних засобів комунікації сприяє підвищенню якості формування знань учнів та посилює виховний вплив особистості педагога, знімає напруження, створює атмосферу довіри (географія);

- формування людини не лише з певним обсягом знань і вмінь, а й здатну творчо мислити, приймати рішення, розв'язувати проблеми, мати свою позицію, брати на себе відповідальність, адаптуватися до умов життя, здатну до мобільності, швидкої зміни соціальних ролей, тобто бути людиною компетентною (математика, фізика);

- необхідно, щоб педагог усвідомлював освітню роботу як активний процес, що вимагає від учнів самостійності та творчості. Одним із варіантів, що сприяє розвитку навичок учнів чітко висловлювати й аргументувати свою думку, може бути використання «методу-прес», що включає: висловлювання учня щодо власної позиції (думки); обґрунтування підтверджень, доказів своїх думок; наведення відповідних прикладів; формулювання узагальнень і висновків. Навички письмової комунікації доцільно розвивати з допомогою плану розповіді (надається вчителем чи укладається усім класом), коли учні крок за кроком формулюють власне висловлення (географія);

- розвиток уяви, мовлення, логічного й критичного мислення; здатність аналізувати; подолання страху публічного виступу; налагодження стосунків з іншими учнями, самопізнання (біологія, хімія);

- розроблення системи пізнавальних завдань, в основі яких використання розумових дій: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення (мол. ланка);
- намагання на уроках включати всіх учнів у комунікативну діяльність, а саме в гру, тому що під час гри яскраво проявляється активність, самостійність, ініціатива, взаємовиручка і творчість дітей, можливість проявити себе з кращого боку (фіз. вих.);
- формувати своє коло спілкування, досягати взаєморозуміння з оточуючими, коректно аргументувати свій погляд на ту чи іншу ситуацію; уникати маніпуляцій від інших (асистент учителя, дит. з ООП).

Висновок

Формування комунікативної компетентності вимагає урізноманітнення форм організації навчальної діяльності. При цьому перевага надається формам, які створюють таку мовленнєву ситуацію, коли кожен учень має можливість висловитись, проявити себе в комунікативному процесі. Ефективним з таких позицій є таке навчання, організація якого передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, які сприяють формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії. Проте різноманітні методи, прийоми, форми навчання не повинні бути самоціллю. Їх добір і використання слід підпорядковувати змісту й меті навчального предмета, в нашому випадку – формуванню в здобувачів освіти комунікативної компетентності.

Виходячи з цього можна зробити висновок, що в практичній діяльності на уроках доцільно поєднувати різні методи та форми організації освітнього процесу для досягнення найбільшого ефекту від їх використання. Розглянуті методи можуть бути застосовні при навчанні різних дисциплін для формування умінь та навичок комунікативної компетентності.

Використані джерела:

1. Бондаренко Н. Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. Молодь і ринок. 2019. № 7 (174). С. 130–135.
2. Гич Г. М. Сторітелінг як інноваційна методика формування мовної компетентності учнів ЗНЗ. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Серія “Педагогічні науки”. 2015. № 4 (51). С. 188–191.
3. Прищак М. До питання комунікативного підходу в освіті першокласників // Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2013. № 1. С. 133–136.
4. Скворцова С. О., Вторнікова Ю. С. Професійно-комунікативна компетентність учителя початкових класів. Одеса : Абрикос Компани, 2013. 290 с.
5. Паламар С. П. Компетентнісний підхід як методологічний орієнтир модернізації сучасної освіти. Освітологічний дискурс. (1-2). 2018. С. 267-278. ISSN 2312-5829
6. Хом’як А. П. Комунікативна компетентність особистості : теоретичний аспект/ *Матеріали Першої міжнар. соціально-пед. конф.* Луцьк : [б. в.], 2006. С. 162–168.
7. Хом’як А. П. Комунікативний аспект у професійній підготовці вчителя іноземної мови / *Матеріали Другої міжнар. соціально-пед. конф. студентів та молодих науковців.* Луцьк, 2007. С. 223–225.
8. Хом’як А. П. Особливості формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу / *Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.* [“Волинь очима молодих науковців : минуле, сучасне, майбутнє”]. Луцьк : [б. в.], 2009. С. 354–355.